

Psihološka analiza totalitarizama

Psihologija propagande u službi totalitarnog režima

Mijo NIKIĆ

Sažetak

U članku je obrađena psihološka analiza totalitarnog režima pod vidom psihološke propagande. Autor najprije govori o sugestibilnosti i motivaciji primatelja poruke, zatim nabraja najvažnije propagandne pozive kojima se koriste totalitarni režimi. Imajući u vidu povijesno iskustvo koje govori da su vode dosadašnjih totalitarnih režima uglavnom bile paranoidne osobe ili osobe s paranoidnim crtama, autor analizira psihološki profil paranoidne ličnosti i njezin način djelovanja u društvu. U sredstva psihološke propagande autor ubraja: manipuliranje istinom, svršeni čin, »pranje« mozga, glasine i psihološki rat.

Na koncu su ponuđeni određeni savjeti kako se zaštititi od neželjene propagande, a donesen je i stav Katoličke crkve koja naviješta ljudima istinu koja oslobađa od svakog ropstva, pa tako i od totalitarnih režima.

1. Uvod

Poznata je činjenica da svaka vlast želi što duže ostati na vlasti. Da bi se postigao taj cilj iskorištavaju se razna sredstva i razne metode. Kad je riječ o totalitarnom režimu, uočeno je da on, u ostvaranju svoga cilja, ne bira sredstva i ne obazire se na dopuštenost i moralnost svog postupanja da bi zadržao i učvrstio svoju vlast.

U namjeri da što više učvrsti svoju vlast, totalitarni se režim (kao i svaki drugi oblik vlasti) koristi također i psihološkom propagandom kao veoma moćnim sredstvom utjecaja na ljude. Govoreći psihološkim rječnikom »propaganda je aktivnost širenja informacija radi stvaranja predispozicija za određeni način ponašanja, kontrola i utjecaj na akcije ljudi određenim propagandnim porukama, informacijama«.¹ Tom psihološkom metodom vlast želi izmijeniti stavove, vrijednosti i mišljenja svojih podanika i prisiliti ih, koliko je to moguće, da oni toga ne postanu svjesni, na pokornost kako bi se njima moglo lakše vladati. U ovom prilogu pokušat ću dati psihološku analizu totalitarnog režima pod vidom psihološke propagande koju iskorištava svaka vlast u ostvarenju svojih ciljeva.

1 Komar, M. — Sokolić, K., Psihološki rat, u: *Ratna psihologija i psihijatrija*, uredio: Klain, E., Glavni sanitetski stožer Republike Hrvatske, Zagreb 1992., str. 200.

2. *Psihološki profil primatelja poruke*

Sugestibilnost primatelja je najvažnija psihološka osobina kad je u pitanju propaganda neke poruke. U skrajnjoj liniji svaka je propaganda zasnovana na sugestiji koja može biti racionalna ili afektivna, odnosno iracionalna.

Znajući da je poznavanje motivacije stvarnih ili potencijalnih primatelja propagandne poruke iznimno važno, totalitarni režim se posebno trudi da što bolje iskoristi tu činjenicu. Spomenimo samo jedan primjer iz najnovije povijesti. Ideolozi osvajačkog rata koji su željeli stvoriti »*veliku Srbiju*« najprije su širili laž o ugroženosti srpskog naroda, isticali su, dakle, biološku štetu cjelokupnog srpskog naroda, zatim su naglašavali materijalnu korist koju bi Srbija imala od plodne Slavonije i Jadranskog mora, zatim se isticala socijalna korist glede mesijanskog poslanja srpskog naroda i čuvanja odnosno širenja pravoslavlja. Želeći postići spomenute ciljeve, propagandisti osvajačkog rata neumorno su širili mit o nepobjedivosti i hrabrosti srpskog vojnika.

3. *Propagandni pozivi (apeli)*

Svaka vlast, a osobito totalitarni režimi iskorištavaju propagandne pozive za postizanje svojih ciljeva. Ti se pozivi odnose na obećanje neke *koristi* ili uklanjanje *ugroženosti*.

Prizivanje na biološku korist odnosi se na sva ona obećanja koja se tiču životne sigurnosti (dobre hrane i zdravstvene njege).

Prizivanje na materijalnu korist obećaje osiguranje i povećanje materijalnog životnog standarda.

Prizivanje na socijalnu korist želi u pojedincima i skupinama probuditi i povećati želju za društvenim prestižom.

Prizivanje na psihološku korist obećaje povećanje osjećaja vlastite vrijednosti.

Prizivanje na ugroženost i nesigurnost susreću se često u političkoj i ideološkoj propagandi.

Prizivanje na autoritet ima uspjeha kod onih koji se osjećaju ugroženi i nesigurni zbog svoga neznanja.

Prizivanje na popularnost događa se onda kad se propagandna poruka šalje kroz usta ili preko lica neke popularne osobe, tzv. »zvijezde« iz svijeta filma, glazbe, športa i sl.

Prizivanje na sve ili većinu temelji se na ljudskoj sklonosti konformizmu koji ljude navodi, a one labilne psihološki prisiljava da se ponašaju poput većine ljudi s kojima žive.

Prizivanje na autoritet tiskane riječi ili kako se još zove: poziv na »crno na bijelo«.

Prizivanje na magijsku svijest ili lažni misticizam ima uspjeha kod onih koji su nesigurni u svoje sudove i koji ih ne znaju racionalno opravdati. U trenucima nesigurnosti i velikih prijeteci opasnosti labilne osobe lako regresiraju na primitivni stupanj svog psihološkog i duhovnog razvoja na kojem prevladava magijska svijest koja očekuje magičnu pomoć i čudesno rješenje svoga problema.²

4. *Emocionalne odrednice propagande*

Propagandna poruka ne počiva samo na racionalnim tezama, nego, daleko više, na iracionalnim, odnosno emocionalnim elementima ljudske psihe.

Naš je prvi kontakt sa stvarnošću, sa svijetom, najprije afektivan ili emocionalan, a tek onda racionalan. Naša afektivna memorija,³ koja sadrži sve emocije doživljene u prošlosti, oboji stvarnost s kojom se susrećemo tako da je naša slika svijeta najprije subjektivna, a to znači donekle iskrivljena zbog afektivne procjene stvarnosti koju smo donijeli prije racionalnog prosuđivanja. Afektivna prosudba stvarnosti predisponira osobu da donese i zadrži afektivne stavove koji onda određuju, a kod nezrelih osoba često i diktiraju ljudsko ponašanje. Treba reći da i uporaba emocionalno zasićenih riječi pridonosi afektivnoj prosudbi stvarnosti. Takve riječi imaju snažan utjecaj na primatelja poruke tako da on odmah zauzme određeni stav prema pojmovnom sadržaju što ga imaju spomenute emocionalno zasićene riječi. Takve su riječi primjerice »narod«, »sloboda«, »pravda« i sl. Riječi »Gott mit uns« (»Bog s nama«), koje su njemački vojnici nosili na svojim vojnim odorama, klasični su primjer manipuliranja

- 2 »Jedan od najboljih primjera iskorištavanja poziva na misticizam u političkoj propagandi jest planski napor glavnog stratega nacističke propagande J. Goebelsa da u posljednjim danima Drugog svjetskog rata podigne klonuli moral posljednjih branilaca 'Velikog Reicha' uz pomoć astrologa. Ti astrolozi, koji su u tim danima masovno 'proricali' njemačkim građanima i vojnicima zabrinutima za vlastitu sudbinu, bili su instruirani (pod prijetnjom smrtne kazne) da svojim 'mušterijama' tada 'pretkazuju' kako će se zbiti čudo i nacizam na kraju ipak biti spašen. Priča o 'tajnom oružju', koju je izmislio i lansirao također Goebels, ne spada doduše sasvim u domenu mističnih čuda, ali je i njezin uspjeh počivao na svojevrstnom, u biti praznovjermom iščekivanju nekakva 'deus ex machina', koji će u posljednjem trenutku spasiti nacističku Njemačku od poraza« (Zvonarević, M., *Socijalna psihologija*, Školska knjiga, Zagreb 1989., str. 600.) U 28. poglavlju te knjige prikazana je i opisana psihologija propagande. U svom članku o totalitarnim režimima pod vidom psihološke propagande koristim se glavnim intuicijama i podacima M. Zvonarevića.
- 3 *Afektivna memorija* je, prema M. B. Arnold, »Živa uspomena povijesti osjećajnog (emocionalnog) života svake osobe. Budući da nam je uvijek na raspolaganju, ona ima važnu ulogu u prosudbi i interpretaciji svega oko nas, može se zvati matrica svakog iskustva i djelovanja ('matrix of all experience and action')« (M. B. Arnold, *Feelings and Emotions*, New York — London, 1970., str. 187.)

najsvetijim riječima od Hitlerova totalitarnog režima. Te religiozne i emocionalno zasićene riječi trebale su ušutkati glas savjesti vojnicima koji su činili zlodjela i zbog toga zasigurno osjećali krivnju. Osim toga, ove religiozne riječi, zasićene pozitivnim emocijama, na svoj su način opravdavale Hitlerov režim, barem kod onih »koji ne misle svojom glavom«.

Sličnu funkciju ima i *političko etiketiranje* kojim se ponajčešće služe totalitarni režimi. Tako npr. riječi: »neprijatelj naroda« ili »izdajica svoje domovine« nose u sebi snažan afektivni naboj koji vrlo lako zamrači racionalno i logičko razmišljanje kod mase »koja ne misli svojom glavom«. Na taj se način stvaraju afektivni stavovi odbojnosti i mržnje prema onima koje režim proglašuje neprijateljem ili izdajicom naroda. Političkim etiketiranjem su se posebno služili totalitarni režimi komunističke provenijencije. Klasični primjer političkog etiketiranja bio je u sovjetskom komunističkom režimu revolucionar idealist Buharin koji je svoj testament završio riječima: »Sjetite se, drugovi, da je na crvenoj zastavi koju nosite na pobjedonosnom putu u komunizam i kap moje krvi!« Ubijen je u noći između 17. i 18. ožujka 1938. godine. »Prije toga, na najvažnijem u seriji političkih procesa između 1936. i 1939. bio je optužen kao 'jedan od najvjerolomnijih farizeja u povijesti', 'bandit nad banditima', 'fašistički provokator, potpaljivač rata', 'vražji neprijatelj lenjinizma', 'ništavni insekt', 'prokleta oličenje svinje i lisice'.«⁴

Sličnu sudbinu doživio je i kardinal Stepinac koji je »u ime naroda« osuđen kao »neprijatelj naroda«.

Propagandne poruke koje računaju na emocionalnu komponentu primaatelja poruke često koriste *transfer ili prijenos emocija*, kojim se pozitivni stav povezan s jednim sadržajem ili osobom, nastoji prenijeti na drugi sadržaj odnosno na drugu osobu. U tu svrhu se koriste popularne ličnosti iz svijeta estrade, športa, filma, glazbe koje su afektivno bliske i drage ljudima. Pojavljivanje raznih političara uz takve osobe i zajedničko druženje s njima, često ima za posljedicu da se počnu osjećati pozitivne emocije i prema tim političarima.

Napokon, treba spomenuti i *emocionalno rasterećenje* koje propagandisti iskorištavaju kad moraju osloboditi ljude prevelike emocionalne tenzije nastale zbog osjećaja krivnje za učinjena djela. U tom slučaju propagandisti se koriste *psihološkom racionalizacijom* kojom nastoje opravdati svoje opasne planove i zlodjela i umiriti savjest onih koji su to provodili u djelo. Klasični primjer za to je poznata Hitlerova teza o Židovima i nekim drugim narodima kao nižoj rasi koju treba, s pravom, ukloniti. To mirenje sa zlom i svojevrsna emocionalna apatija velike većine njemačkog naroda jedno je od »majstorskih« djela nacističke propagande u Drugom svjetskom ratu.

4 Butorac T., »Pola stoljeća prekasno« — *Danas*, Zagreb, 16. veljače 1988., str. 51.

Kad je govor o emocionalnim i iracionalnim sastavnicama ljudske svijesti u službi psihološke propagande, onda treba reći nekoliko riječi i o psihologiji *paranoidne ličnosti* koja je opsjednuta idejom veličine i svoga povijesnog poslanja. Povijesno iskustvo nam svjedoči da su vođe totalitarnih režima XX. stoljeća bili paranoidni ljudi ili barem osobe s jakim crtama paranoidne ličnosti. Paranoidnu osobu karakterizira velika sumnjičavost i nepovjerenje prema drugima, zatim preosjetljivost na kritiku i pomanjkanje svojevrijednog osjećajnog izražavanja. Paranoidne osobe mogu sebe opisati, a to često i čine, kao »neizmjereno talentirane ili neodoljivo privlačne, kao osobe plemićkog roda ili bogatog nasljedstva, kao moćni vođe, nadahnuti genij, svetac, prorok ili čak bog. Oni mogu imati dojam da imaju tajno znanje ili da su izabrani da izvrše veliko poslanje.«⁵ Razlog za takvo ponašanje je u psihodinamici paranoidne osobe koja je opterećena potisnutom zastrašujućom agresivnošću koju onda nastoji izraziti na jedan, samo sebi, relativno prihvatljiv način.⁶ Tako npr. jedna paranoidna osoba može sebe uvjeriti da je ona moderni Mesija ili novi Napoleon koji može donijeti univerzalni mir ili totalno uništenje svijeta.

Evo nekoliko glavnih oznaka za prepoznavanje takve osobe:

1) Takva je osoba sposobna upropastiti čitavu društvenu zajednicu, poticati druge na pobunu, unositi nemir među ljude.

2) Glavna značajka takve osobe je jedna vrsta hladne agresivnosti koja je obino kontrolirana u izražavanju.

3) Stav paranoidne osobe da uvijek ima pravo zadržava se i učvršćuje s mnogo projekcije (obrambeni mehanizam), a logika joj se čini ovako: postoje problemi; krivnja ne može biti moja, budući da ja uvijek imam pravo, dakle drugi su krivi za sve.

4) Obično takve osobe ne govore gluposti; često su inteligentne, s velikom analitičkom sposobnošću. Potrebna je dakle solidna inteligencija da netko bude dobar paranoik.

5 Cameron N. — Rychlak, J., *Personality Development and Psychopathology — A Dynamic Approach*, II. ed. Houghton Mifflin Company, Boston, 1985., str. 341–342.

6 Prema biološkoj teoriji agresija je urođeni način ponašanja, tj. ona predstavlja određeno nagonsko ponašanje. »U skupini autora, koji pristaju uz teoriju nagona, najčešće se spominju Freud sa svojom teorijom o 'thanatosu' ili 'nagonu smrti', što ga blokira 'eros', tj. nagon za životom i uživanjem, i skreće destruktivne porive 'prema van' (što rezultira u agresivnosti).« (Petz, B., *Zašto dolazi do sukoba među ljudima? u: Uvod u psihologiju*, uredili: Kolesarić, B., Krizmanić M., Petz, B., Grafički zavod Hrvatske, Zagreb 1991., str. 223). Destruktivni i agresivni nagoni kod totalitarnog vođe očituju se i izražavaju u njegovim hegemonističkim težnjama da osvoji što više tuđeg teritorija i da zavlada što većim brojem ljudi da bi mogao zadovoljiti »apetite« svojih megalomanskih ideja umišljene veličine, a pod izgovorom da »spašava« određeni narod ili čak, čitav svijet. Prema Freudovoj teoriji, u ovom slučaju radilo bi se o svojevrsnom mehanizmu racionalizacije kojom totalitarni vođa opravdava svoje nasilno ponašanje. (Usp. Freud, S., *Psycho-analytic notes on an autobiographical account of a case of paranoia (dementia paranoides)*, Vol. XI, 1958a, str. 49.)

5) Obično se ne može prepoznati paranoidni proces na temelju gluposti poduzetih stavova: sūd se zato temelji na određenim *načinima* kako osoba zauzima stav:

a) Rigidnost: zauzeti stav često je jednostran i nefleksibilan.

b) Svaka stvar se personalizira u smislu da: »svaki onaj koji nije sa mnom, loš je, jer ja uvijek imam pravo«.

c) Manjak spontanosti: paranoidna osoba se teško izdaje, ne će reagirati impulzivno. Ostaje u hladnoj i kalkulatorskoj srdžbi. Nema intimnih prijatelja s kojima može biti spontana, ali može imati saveznike, istomišljenike.

d) Mnogo je jasnije što takva osoba osuđuje, a manje jasno što predlaže.

e) Nikada nije zadovoljna. Kad završi jedan rat, mora odmah početi drugi, zato što ona ne podnosi mir, jer joj on ne da prigodu za projekciju nezadovoljstva i potisnute agresivnosti.

6) Paranoidna osoba može lako zaplašiti druge jer dosta lako nalazi njihovu slabu točku i tamo napada.

Vođe totalitarnih režima nacističke i komunističke provenijencije imali su većinu maloprije navedenih crta paranoidne osobe.

5. Sredstva i načini propagande

5.1. Manipuliranje istinom i uporaba laži

Poznata izreka, koja se pripisuje Ottu Bismarcku, kaže: »Najviše se laže prije izbora, za vrijeme rata i poslije lova.« Jedan drugi, zloglasni kancelar Adolf Hitler, smatrao je da velike mase nekog naroda u primitivnoj jednostavnosti svoga uma mogu lakše postati žrtve velike laži nego male, jer i sami pokatkad lažu u sitnim stvarima, ali bi sigurno bili postićeni od neke velike laži.⁷ Tu svoju intuiciju o ljudskoj lakovjernosti i lakom zavođenju velikih masa u laž obilno će koristiti upravo Hitler i njegov veliki »majstor laži« Joseph Goebels, kao i drugi ideolozi totalitarnih režima.

5.2. Ponavljanje i svršeni čin

Uporno ponavljanje propagandne poruke vrlo je važan čimbenik njenog uspjeha. A. Hitler je smatrao da je temeljno načelo uspješne propagande: »ograničiti se na malo i to vječno ponavljati«. Gledajući s psihološke strane to načelo je prihvatljivo ukoliko su primatelji poruke afektivno i kognitivno skloni tezama koje im se na ovakav način nude odnosno nameću. Jedan od suptilnih i perfidnih načina manipuliranja istinom može se pre-

⁷ Usp. Zvonarević, M., *nav. dj.*, str. 603.

poznati u donošenju idealnih programskih deklaracija koja ostaju samo *mrtva slova* na papiru, jer ih praksa totalitarnih režima, ne samo da ne potvrđuje, nego ih posve negira.

5.3. »Ispiranje mozga«

Metoda »ispiranja mozga« (»brain-washing«) ili mentacid je »smišljeni sustav psihičke intervencije i torture kojima se nastoji postići korjenita promjena stavova i mišljenja, najčešće u cilju ideološkog preobraćenja političkih zatvorenika«. ⁸ Termin »ispiranje mozga« nastao je u vrijeme korejskog rata (1950–1953) u američkoj psihologijskoj literaturi. Termin je označivao postupak kojim je sjevernokorejska i kineska vojska uspjela 15–20% američkih ratnih zarobljenika privoljeti na suradnju sa svojim neprijateljskim čuvarima.

Svrha te metode je izmjena čitave strukture ličnosti, tj. dovođenje žrtve u stanje da ona prihvati nove stavove i osobine koje joj se tako nameću. Riječ je dakle o nehumanom postupku koji se zasniva na bezobzirnom i surovom fizičkom, socijalnom i psihološkom pritisku. ⁹

Fizički pritisak ima zadaću oslabiti sveukupnu kondiciju žrtava i za to se rabe razni oblici tjelesnog mučenja, zatim izgladnjivanje žrtve i uskraćivanje potrebnog spavanja.

Socijalni pritisak na ličnost žrtve ima ova tri glavna oblika: izolaciju, skupni pritisak i degradaciju osobe.

Psihološki pritisak želi dovesti do gubitka osjećaja vlastite vrijednosti koji osobi daju prijeko potrebnu psihološku stabilnost. Zatim, psihološki pritisak stvara osjećaj dugotrajnog straha i tjeskobe od nepoznate opasnosti koja se naslućuje i kao »Damaklov mač« opasno prijeti i potkopava mentalnu stabilnost ličnosti. Mozgoispirač se trudi da u žrtvi probudi strah također i za druge osobe koje su joj drage i bliske. Na taj se način u osobi stvara osjećaj nesigurnosti u samog sebe i u svoje dosadašnje stavove i uvjerenja. ¹⁰

Proces *psihosocijalne dezintegracije* osobe uzrokovan spomenutim metodama ispiranja mozga odvija se u sljedećim fazama:

a) *Faza šoka* je na početku procesa dezintegracije osobe kad se žrtva osjeća zbunjenom i misli da je to što se s njom zbiva neka nesretna slučajnost ili zabuna.

⁸ *Psihologijski rječnik*, uredio: Petz, B., Prosvjeta, Zagreb 1992., str. 235.

⁹ Usp. Zvonarević, *nav. dj.*, str. 611.

¹⁰ U takvom stanju »žrtva počinje, štoviše, bivati nesigurna i u svoj zdrav razum, počinje u sebi razvijati osjećaj krivnje za ranija i sadašnja djela, ukratko počinje se ljuljati njezina čitava normalna mentalna struktura. Ona sve više živi ne samo u socijalnom nego i u mentalnom vakuumu, jer su sve ranije socijalne i psihološke strukture nestale, ili nestaju, i traži grozničavo neki izlaz iz toga 'predsoblja u ludilo'« (Zvonarević, *nav. dj.*, str. 613).

b) *Faza disocijacije* je razdoblje u kojem žrtva počinje polako gubiti osjećaj vlastite vrijednosti.

c) *Faza obraćenja* je razdoblje potpune slomljenosti osobe u kojem ona prihvaća nove ideje i stavove koji joj se nude.

d) *Faza restitucije* je završna faza procesa dezintegracije ličnosti. U njoj žrtva prihvaća nove stavove i nametnuta uvjerenja kao integralni dio svoje osobnosti, svog novog »ja«. Na taj se način ponovno uspostavlja razorena psihosocijalna ravnoteža s novim sustavom nametnutih vrijednosti.

5.4. Glasine

Glasina je tobože istinita informacija koja se vrlo brzo usmeno širi, a čija se istinitost ne može neposredno provjeriti. Glasine se prenose poznatom *metodom usmenog lanca*: na početku netko izmisli priču ili pusti u opticaj neku poluistinu, a onda svaki sljedeći sudionik postaje karika lanca koji se širi i udaljuje od prvotnog izvora. Na svoj daleki put glasina krene »pješice« — »od uha do uha«, i na svom putu »idući raste«, što su već stari Rimljani zapazili i poslovično izrekli riječima: »fama crescit eundo«. ¹¹ U procesu prepričavanja, izvornoj informaciji se događaju brojne deformacije, nazvane *procesom uklapanja*. Taj proces obuhvaća tri vrste promjena provorbitnog sadržaja: *nivelizacija* (kraćenje i gubitak nekih detalja); *izoštravanje* nekih detalja (pojedine riječi ili ideje prisutne stalno u priči) i *asimilacija* (pridodavanje izvornoj priči onih značenja koja su bliska i draga osobama koje priču dalje prenose).

Za formiranje glasine potrebni su neki kolektivno i individualno psihološki čimbenici. Kolektivno psihološki zavise o socijalnom ozračju u skupini, a individualno psihološki od psihosocijalnih osobina one osobe koja glasinu prihvaća i dalje širi.

Glasine se najviše šire za vrijeme rata. Nakon Drugog svjetskog rata u SAD-u je analizirano 4000 raznih glasina što su se širile među građanima i vojnicima zaraćenih zemalja. Analizom spomenutih glasina došlo se do pet velikih skupina:

a) *Glasine mržnje* — bile su najčešća skupina glasina u ratu, a glavna svrha bila im je širenje i razvijanje mržnje unutar pojedinih slojeva neprijateljske strane.

11 Rimski pjesnik Vergilije u IV. poglavlju svog epa *Eneida*, o širenju glasine kaže: »...ona se kretanjem hrani i idući biva sve jača; od straha slaba s početka, no uskoro silno izraste, po tlu nogama gmiže, a glavu u oblake diže... Između neba i zemlje raskriljuje noćnim se mrakom; šuška i šapuće stalno i snu se suprotstavlja slatkim; danju pak sjedi ko stražar na sljemenu nekoga krova, ili visokoj kuli zastrašuje svijet iz gradova, nikakva skrb je ne mori da l' pravo il' nepravo zbori.«

b) *Glasine bojazni i strepnje* — imale su zadaću unijeti u neprijateljske redove bojazan, strah i paniku izmišljajući ili preuveličavajući njihove slabosti i neuspjehe.¹²

c) *Glasine bježanja od stvarnosti* — širile su razne nevjerovatne, ali ipak demoralizirajuće pretpostavke koje su trebale unijeti zbrku u neprijateljskim redovima.

d) *Glasine čuda* — imaju uspjeha posebno u situacijama kad se osoba nađe u bezizlaznoj situaciji i kada je sklona povjerovati u magično rješenje svog problema.

5.5. *Psihološki rat*

Psihološki rat je svojevrsna propaganda koja se vodi ne samo u »vrućem«, pravom ratu, nego i onom »hladnom« koji se vodi u miru. To je specijalni rat koji se vodi u prvom redu zbog psiholoških učinaka. »Cilj specijalnog ili psihološkog rata je, dakle izmijeniti stavove, vrijednosti i mišljenja pripadnika napadnute strane u svoju korist, prisiliti ih (po mogućnosti neprijetno) na pokornost, upravljati ponašanjem ljudi.«¹³

Primjere psihološkog rata susrećemo još u starom svijetu. Tako kineski filozof Sun Cu Vu (6. st. pr. Krista) piše da je najviši ratni doseg svladati neprijatelja bez otpora, a ne dobiti sve bitke. Džingis-Kan je širio glasine o nepobjedivosti mongolskih hordi. Machiavelli se iscrpno bavio metodama razaranja morala protivnika, pa ga mnogi smatraju ocem teorije psihološkog rata.

Osnovni ciljevi psihološkog rata su: 1) slabljenje i potkopavanje morala i obrambene sposobnosti naroda ili države; 2) pridobivanje svjetskog javnog mnijenja za svoju hegemonističku i agresivnu politiku i 3) konstruiranje odgovarajućeg režima na privremeno okupiranom teritoriju koji će prihvatiti novi poredak.

Psihološki rat uključuje u sebi politički, kulturni, gospodarski, diplomatski i vojni pritisak.

Totalitarni režim srpskog predsjednika S. Miloševića koristio se svim spomenutim metodama psihološkog rata u agresorskom ratu protiv Republike Hrvatske i Republike Bosne i Hercegovine. »Da se podsjetimo nekih primjera specijalnog ili psihološkog rata protiv Hrvatske: ekonomska borba: otimanje hrvatskih (i slovenskih) poduzeća, posebni 'porezi'

12 Upravo poradi uspjeha takve glasine Japanci su uspjeli izbaciti iz stroja 80% američkih vojnika na ratištu u Novoj Gvineji. Japanci su naime proširili glasinu da atebrin-tablete koje su Amerikanci morali uzimati protiv malarije, izazivaju trajnu seksualnu impotenciju kod muškaraca. Američki vojnici su masovno povjerovali toj glasini i nisu više htjeli uzimati te tablete. Tako je ta glasina izazvala više gubitaka nego što su ih uzrokovale japanske granate i bombe. Glasine, dakle, mogu biti ubitačnije od metka. (Usp Zvonarević, *nav. dj.*.)

13 Komar, M. — Sokolić, K., *nav. dj.*, str. 190.

na robu iz Hrvatske (i Slovenije), namjerno uništavanje industrije; politička borba: umjetno stvaranje političkog nezadovoljstva masa, posebice kod Srba u Hrvatskoj, osnivanje nekih političkih stranaka koje su Hrvatskoj podmetnute kao 'kukavičja jaja', jer je njihovo djelovanje dirigirano od strane sadašnjeg agresora; ideološki, društveni i kulturni pritisak: osporavanje povijesnih i kulturnih činjenica o Hrvatskoj, 'prezrivo' isključivanje kulturnih, znanstvenih, sportskih, umjetničkih, profesionalnih i drugih hrvatskih društava iz saveznih udruženja, Memorandum *SANU*; obavještajni i kontraobavještajni rad: ubačeni ljudi, izdajstva, špijunaža; diverzije; sabotaze; štrajkovi; bojkot; pasivni otpor; atentati: pokušaj avionskog atentata na predsjednika RH; sada eksplozivne naprave, snajperisti; psihološko–propagandna djelovanja.«¹⁴

6. Kako se zaštititi od propagande totalitarnih režima

Prvo što treba imati na pameti jest činjenica ili istina da psihološka propaganda kao sredstvo manipuliranja ljudima nije svemoćna, kao što se to na prvi pogled čini. Propaganda nema velikog uspjeha ako i same socijalne skupine kojima je ona upućena nemaju iste ili slične tendencije i aspiracije. Razna istraživanja su pokazala da usmena propaganda na početku ima utjecaja na formiranje stavova i usvajanje predloženih vrednota, ali poslije nekoliko tjedana ili mjeseci novi stavovi i vrednote izblijede ili se sasvim izgube.

Američki psiholog M. Snow nudi potencijalnoj žrtvi psihološke propagande ove savjete za samozaštitu.

- 1) Nemojte brkati činjenice s interpretacijom činjenica!
- 2) Nemojte brkati ilustracije s argumentima!
- 3) Nemojte propustiti da potražite definicije; nemojte ih prihvaćati dok ne odvagete njihovu prihvatljivost!
- 4) Nikad ne prestanite biti kritični!
- 5) Nemojte zaboraviti da ste i vi vjerojatno pristrani!
- 6) Nemojte brkati sličnost s identičnošću!
- 7) Ne uzimajte pogrešno irelevantne istine za istinite zaključke!
- 8) Nemojte uopćavati preko opsega i dosega podataka!¹⁵

Propaganda ima uspjeha uglavnom kod labilnih osoba s nestrukturiranim i neučvršćenim mišljenjima, zatim, ako zadovoljava naše želje, potrebe i očekivanja, ako je primljena u vrijeme kad je opreznost auditorija smanjena i kad izvor propagande ima velik ugled u narodu.

14 Komar, M. — Sokolić, K., *nav. dj.*, str. 199–200.

15 Usp. Snow, M., *The City*, New York, 1968.

Najbolja zaštita od nepoželje propagande je zrela kritičnost prema sve-
mu, prema sebi i prema izvoru raznih informacija, zatim spremnost da se
živi u istini i hrabrost da se uhvatimo u koštac s problemima ne bježeći u
iluzije i ne upotrebljavajući masovno primitivne obrambene mehanizme.

7. Stav i pomoć Crkve u borbi protiv totalitarizma

Da ostanemo vjerni glavnom naslovu ovog znanstvenog skupa: *Crkva protiv totalitarizama XX. stoljeća*, potrebno je reći nekoliko riječi o stavu Crkve prema psihološkoj propagandi totalitarnih režima kao i o pomoći koju nam Crkva može i želi dati.

Glavno poslanje Crkve je naviještati ljudima istinu o Bogu i o čovjeku. Prema tome poslanje Crkve je da snagom koju od Boga dobiva oslobađa čovjeka od svakog ropstva i otuđenja. Nasuprot ideologiji totalitarizma koji iskrivljuje ili žrtvuje istinu i guši osobnu i društvenu slobodu, Crkva naviješta punu istinu i poziva ljude na istinsku slobodu. Poslanje Crkve je da neprestano ponavlja Isusove riječi: »Istina će vas osloboditi« (Iv 8, 32) i dozivlje ljudima u pamet Pavlove riječi: »Vi ste, braćo, na slobodu pozvani« (Gal 5, 13).

»Već i Pavao kršćansko otkupljenje shvaća kao oslobođenje od 'vlasti i sila' i nema dvojbe da kršćanstvo zauzima važno mjesto u zapadnjačkoj povijesti slobode. Tek je kršćanstvo zapravo spoznalo dostojanstvo svakog čovjeka utemeljeno na slobodi neovisno od njegove rase, porijekla, njegova položaja i njegova spola.«¹⁶

U svom djelu *O Božjoj državi (De civitate Dei)*, sv. Augustin jasno kaže da Božja država ima eshatološki cilj, ali ima i takav nauk i takve zapovijedi koje pridonose vremenitom blagostanju naroda u jednoj državi. Kršćanstvo je, bez sumnje, religija onostranosti, religija koja ne živi u iluziji da će konačnu sreću čovjek svojim silama dostići u nekom zemaljskom raju, nego naučava da je konačni čovjekov cilj ulazak u »novo nebo i novu zemlju«, što je dar Božji onima koji vjeruju. Međutim, to naviještanje potpune sreće u onostranosti ne smije za Crkvu biti zapreka da ne naviješta istinsko oslobođenje čovjeka već ovdje na zemlji. Vječna sreća na nebu obećana je i osigurana onima koji budu znali druge usrećivati ovdje na zemlji. U tom smislu Augustin kaže da su kršćanski vladari sretni ne zato što su dugo vladali, niti zato što su ugušili pobune neprijateljskih građana protiv sebe, nego zato što su znali ostati ljudi, što su promicali dobro i služili drugima.

Nasuprot totalitarnim vođama koji nameću narodu svoju volju i ne biraju sredstva da nametnu i zadrže svoju vlast, samo bi se oni lideri, prema

¹⁶ Kasper, W., *Isus Krist, Crkva u svijetu*, Split, 1995., str. 47.

Augustinu, smjeli nazivati kršćanski vladari »...ako se Boga boje, ljube ga i štiju; ako sporije kažnjavaju, a lako praštaju; ako određuju kazne radi upravljanja i čuvanja države, a ne da bi zadovoljili osobnu mržnju prema neprijateljima; ako praštaju ne da bi zloća ostala nekažnjena, nego u nadi da se popravi; ako su prisiljeni štogod strogo narediti, što je često slučaj, da to naknade blagošću milosrđa i izdašnošću u dobročinstvima; ako su prema raskošju to sustežljiviji što bi ga više mogli sebi dopustiti; ako više vole zagospodariti opakim požudama negoli bilo kojim pucima, i ako sve to čine ne u žudnji prema ispraznoj slavi nego u ljubavi prema vječnoj sretnosti«. ¹⁷

Objektivna istina je najveći neprijatelj totalitarnom režimu koji nameće svoju istinu i prisiljava ljude da je besprigovorno prihvate. Ispunjavajući svoje poslanje, Crkva naviješta istinu i poziva ljude na istinsku slobodu. Upravo je to razlogom zašto su totalitarni režimi progonili Crkvu i željeli je uništiti, počevši od rimskih careva koji su sebe proglašavali bogovima do modernih fašističkih i komunističkih lidera (Hitlera i Staljina) koji su se smatrali, iako ne i službeno proglašavali, bogovima.

Pastoralna konstitucija II. vatikanskog sabora o Crkvi u suvremenom svijetu *Gaudium et spes* osuđuje sve oblike političkog uređenja koji sprečavaju građansku i vjersku slobodu, te se, umjesto da vlast upotrebljavaju na opće dobro, njome služe u korist jedne stranke ili samih vlastodržaca. »Da se uspostavi doista humani politički život, nema ništa bolje nego njegovati unutarnji osjećaj pravednosti, dobrohotnosti i služenja općem dobru« (GS, 73).

Kad je riječ o totalitarnim režimima i svakoj drugoj vlasti koja prelazi granice svoje nadležnosti te tlači građane, Crkva savjetuje da građani »ne uskraćuju onoga što od njih objektivno zahtijeva opće dobro; ali neka im bude slobodno da brane svoja prava i prava svojih sugrađana protiv zlorabe te vlasti držeći se onih granica koje zacrtava naravni i evanđeoski zakon« (GS, 74).

8. Zaključak

Nastojao sam u ovom prilogu izložiti psihološku analizu totalitarnog režima pod vidom psihološke propagande. Vidjeli smo kako su se totalitarni režimi dvadesetog stoljeća fašističke i komunističke provenijencije obilato služili psihološkom propagandom da bi narodu nametnuli svoju vlast i svim sredstvima je zadržali i učvrstili. Da bi postigli taj svoj cilj, beskrupulozno su manipulirali racionalnim i iracionalnim, afektivnim elementima

17 Aurelije, Augustin, *O državi Božjoj — De civitate Dei*, 5, 24. Hrvatski prijevod: sv. I., Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1982., str. 393.

ljudske psihe. Totalitarni režimi svoju diktaturu proglašavaju i nameću narodu kao nešto za narod dobro, kao cilj prema kojemu treba težiti. A kad se jednom volja totalitarnih vođa proglasi ciljem, onda se sredstva za ostvarenja tog cilja ne biraju po moralnim principima, nego po učinkovitosti što bržeg ostvarenja.

Jedan od razloga pojavljivanja i učvršćivanja totalitarnih režima nalazi se i u samom narodu, u ljudima koji nisu bili spremni prepoznati i suprotstaviti se totalitarnim vođama i totalitarnim tendencijama neke stranke. U svezi s tim ima pravo Stanko Lasić kad kaže: »Nije istina da nismo znali da u Kambodži traje gotovo punih pet godina dotada neviđeni genocid(...) Nije istina da svijetu i nama nisu bili poznati radni logori u kojima su ljudi umirali kao muhe i u kojima su se događali nevjerojatni zločini(...) Sve smo to znali i mogli znati, vidjeli i mogli vidjeti, a tko je od nas izašao na ulice da viče protiv tog režima(...) Svi smo zabili glave kao nojevi u pijesak, što i jest najljepša slika — definicija teorije neobaviještenosti.«¹⁸

Nadam se da će i ovo predavanje kao i čitav ovaj znanstveni skup pridonijeti većoj obaviještenosti i pomoći nam da lakše prepoznamo totalitarne režime i da u pravo vrijeme dignemo svoj glas za dostojanstvo čovjeka. Na to nas poziva zdravi razum i ljudska solidarnost. Na to nas poziva Crkva koja je od Boga pozvana i poslana da bude tamo gdje je ugrožen čovjek i njegova temeljna prava, da svjetlom povjerene joj istine raspršuje mrak neznanja i zablude, da poziva ljude na slobodu kidajući okove nepravedne.

18 Lasić, S., *Krležologija ili povijest kritičke misli o Miroslavu Krleži*, Knjiga druga: *O moralnoj strukturi i totalitarnoj svijesti*, Globus, Zagreb 1989., str. 62–63.

PSYCHOLOGICAL ANALYSIS OF TOTALITARIANISMS

Mijo Nikić

Summary

This paper is a psychological analysis of the totalitarian regime under the aspect of psychological propaganda. The author first speaks about the suggestibility and motivation of the receiver of the message, then he lists the most important propaganda appeals used by totalitarian regimes. Bearing the historical experience in mind that leaders of totalitarian regimes have been paranoid personalities or persons with paranoid traits, the author analyses the psychological profile of the paranoid personality and the manner such persons act in society. Among instruments of propaganda the author mentions: manipulation of truth, the »accomplished fact«, »brainwashing«, rumours, and psychological war.

At the end, certain advice is given how to protect oneself from unwanted propaganda. The attitude of the Catholic Church which proclaims truth by way of which we are freed of all slavery, that of totalitarian regimes as well, is also discussed.